

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF, AZ EMBER

**Csorba László:
Széchenyi István**

Officina Nova, Bp. 1991. 195. o.

1991-ben emlékeztünk meg *Széchenyi István gr.* születésének bicentenáriumáról. A jeles jubileumra a könyvkiadók is készültek: több kiadvány látott napvilágot címlapjukon nemes egyszerűséggel a legnagyobb magyar nevét viselve, s hátlapjukon sajnós borsos árral. Igaz, az utóbbi évtizedekben is sok munka jelent meg Széchenyiről: ezek a könyvek jelezték, hogy a gróf életútjának viharai, ellentmondásai újabb és újabb alkalmat teremtenek az újragondolásra. Széchenyi életét az adott politikai rendszerek szívesen felhasználták öngizolásra, de a felkapott Széchenyi-vitákban talán legkevésbé órá hallgatott vitázó és a vitákat figyelemmel kísérő egyaránt. A legendák Széchenyijét már alig tudta „elviselni” a naplóíró Széchenyi, a Vaskapu-építőről nem is beszélve.

Csorba László tudván, hogy az igazság nem olyan fogalom, amit egy könyv megragadni képes, megjelölte vállalkozásának korlátait: „népszerű összefoglalásnak” nevezi a fülszövegben művét. Itt jelzi szándékát is: azt a Széchenyit szeretné elénk állítani, aki most már megkaphatja azt, „amire talán leginkább vágyott egész életében: a szeretetet”. A feladat nehézségét mutatja, hogy a szakemberek és a laikusok körében is érzett hiány pótlására a bicentenárium alkalmából megjelent többi könyv egyike sem vállalkozott: azok többnyire képeskönyvek, minimális szöveggel, támadható felületet így nem hagyva magukon.

A külsőleg is tetszetős könyv már az első átlapozáskor meglep bennünket a monográfiától talán kevésbé megszokott,

feltűnően gazdag, a nagyközönség előtt még javarészt nem publikált képanyagával, és 40(!) oldalnyi színes mellékletével. A gondos válogatás nem véletlen; a szerző ügyelt arra, hogy ne dekoráció, hanem illusztráció legyen az anyag: az aláírásokon kívül minden képre utal a szöveg is. Láthatjuk Széchenyit kora ifjúként és idősödő államférfiként, megcsodálhatjuk Crescence szépségét, amelyet kilenc gyermek megszülése után is megőrzött, Wesselényi szigorú tekintetét vagy a döblingi szanatórium magányát stb.

A mű alaposabb megismerése sem fog csalódást okozni az olvasónak. Csorba stílusa a fülszövegben ígért közérthető, olvasmányos marad mindvégig. Emlékeztet a reformkor nyelvezetére, de nem esik a dagályosság hibájába. A szöveget keretbe foglalja az öngyilkosság eseménye: 1860 húsvétjának felidézésével kezdődik a könyv, és Széchenyi utolsó naplóbejegyzésével fejeződik be. Úgy érezhetjük, hogy regényt kezdünk olvasni: „A harangok visszatértek Rómából. Ujjongó szavukat magával ragadta a friss áprilisi szél,... Ezernyolcszázharmincadik éve immár, hogy beteljesedett a megváltás csodás misztériuma. Bankár és csavargó, úr és paraszt egyaránt háládatos szívvel dicsérte az egek és seregek urát...” Ám az idillt megzavarja a döblingi halott. Az öngyilkosság felfedezésének pillanatát megörökítő naturalisztikus feljegyzés idézése után a szerző azonnal foglalkozik a közvéleményt izgató kérdés tisztázásával: vajon nem gyilkosság történt-e? Tolnay nagyeceni plébánosra hivatkozva egyértelműen elveti a gyilkossághipotézist, és ezt megtoldja azzal a megjegyzéssel, hogy nincs olyan bűnügy, ami felérne az öngyilkosság okainak kiderítésével. Így megkapjuk a mű egyik vezérfonalát, hiszen az életút minden állomása szolgál valamilyen adalékkal annak tisztázására, miért dördült el a végzetes

lövés. Csorba a befejezésben a kérlelhetetlen logika utolsó állomásaként értelmezi az öngyilkosságot, Tolnay feljegyzésén túl más érveket is felsorakoztat a gyilkosság-elmélet ellen: a külső kényszerítő erőket meggyőzően magasabbra emelve alkati adottságai és betegsége (thymopathia) determinációjánál. (E betegség kialakulásának nyomon követése adja a mű másik vezérfonalát, amiről még szó lesz a későbbiekben.)

A kérdés mégis kérdés marad: hiszen nem nevezhető-e a kikényszerített öngyilkosság gyilkosságnak? Ennek eldöntésében az olvasó magára marad, s ha arra számított, hogy objektív eszközökkel – azaz az összes érv, ellenérv felsorakoztatásával, nem feledve egyetlen pletykát sem, ami Széchenyiről kering(ett), mindent a forráskritika szűrőjén megszűrve – egy objektív Széchenyi-képet fog látni, akkor megfeledezett a fülszöveg idézett mondatáról. A szerző a rezümében figyelmezteti erre: „Hiszen nincs két Széchenyi – egyetlen teljes ember van csupán. Univerzum, amelyről csak szubjektív lehet az ítékezés.”

Az olvasónak magának kell döntenie és – ha van hozzá önbizalma – megítélnie Széchenyi tetteit. Az író annyit segít, amennyit tud. Forrásait pontosan, stílustörés nélkül, a szövegbe ágyazva nevezi meg, megkímélve minket a száraz rövidítésektől, vagy attól, hogy állandóan a könyv végére kelljen lapoznunk egy „Jegyzetek” című függelékhez, közben kiesve az olvasás ritmusából, elfeledve a gondolatmenetet.

Megvan tehát a lehetőségünk, hogy Széchenyit objektívan értékelhessük, és a róla kialakított álláspontunkat véglegessítsük. „Reményi” láthatnánk arra, hogy lezárhassuk a személye körül burjánzó vitákat, rá hivatkozó történelmi aktualizálásokat, és végleg elhelyezzük őt a nemzet Pantheonjában. A könyv hátoldalán Regös István képe látható „Döbling, avagy egy Halhatatlan Lélek szabadulása börtönből” címmel, s ha a fenti eshetőség bekövetkezne, akkor újra börtönbe zárnánk Halhatatlan Lelkét, és ez lenne Széchenyi legnagyobb tragédiája. A könyv szelleme

azonban óva int ettől. Maga az író ezt egyik előadásán így fogalmazta meg: „Régmúlt emberek sorsát eldönti egy-egy tollvonás... Pedig álláspontot kifejezni valamiről csak úgy lehet, ha a sajátod már letisztult. Hiszen enélkül az egyik, illetve a másik fél érvrendszere vagy álláspontja keveredhet a saját, kialakulásban lévő álláspontoddal.”

Őnállóan kell tehát tovább gondolkodnunk Széchenyiről, a reformkorról, az azt megelőző időszakról, mindarról, amit Széchenyi életútjának nyomon követése közben természetsszerűleg megismerünk. Megtudjuk, hogy az úgynevezett Kossuth-címert az általában udvarhűségéről ismert apa, Széchenyi Ferenc rajzoltatta le egy emlékéremre, hogy milyen volt a korabeli iskolarendszer, melyet Széchenyi végigjárt; hogy valójában mi is igaz a lipcei csatabéli legendaszerű huszárkalandból; nyomon követjük őt a bálók forgatagában, szerelmi vallomásai közben; elkísérjük első diplomáciai útj(i)ra, miközben röviden kitekintünk a kor Európájának történéseire. A szerző még eredeti Széchenyi-verseket is közöl Tábori Eszter fordításában. Az életút ismertetését, az összes körülmény mérlegelését, melynek hatása volt vagy lehetett Széchenyire, mindvégig ilyen részletességgel végzi el Csorba László. Soha nem feledkezik meg a Széchenyivel akár baráti, vagy éppen ellenes viszonyba kerülők alakjának felvázolásáról vagy részletesebb leírásáról sem. A történet elbeszélése közben elmondja e téma kutatóinak adott kérdésben alkotott véleményét, nem tévesztve szem elől célját.

A rengeteg betétszerű történet nem bontja meg a könyv egységét, az olvasó viszont láthatja a *Hittel* író Széchenyit önmaga ellenfényében is, amikor jobbagyaival alkudozik az önkéntes örökvltságt ügyében, majd amikor kifakad, hogy könyvét – minő szörnyűség! – a koleralázadás parasztjai is olvassák nyilvánosan. Bármennyi érthetlenséget és butaságot kellett legyőznie, hogy a Lánchidat fel tudja építtetni, mégsem adatott meg Neki, hogy csupán egyszer is átmenjen rajta.

Az aprólékos, részletes életrajz nem tartalmaz új kutatási eredményt, ahogyan ezt a szerző a mű végén levő „Tájékoztatóban” le is szögezi. Mégis olyan Széchenyi portrét rajzolt nekünk, amelyet eddig csak ritkán szoktunk vizsgálni. A Széchenyi körül folyó találgatások és viták nem zárhatók le, és nem is fognak lezárulni. Az igény arra, hogy egyik legjelentősebb államférfink tevékenységét újra és újra elemezzük, folyamatosan él bennünk. Egy-egy újabb könyv, amely megjelenik róla, csak árnyaltabbá teszi Széchenyi-képünket. Csorba László könyve mint „igaz valójában... esendő embert” szerette volna bemutatni azt a „félistent”, akinek sokan hitték – hiszik őt. Új színt hozni a történetírás palettájára mindig a veszéllyel jár, amit a szerző így fogalmazott meg szóban: „Nincs a történelemben olyan szándékú tett, legyen az a legnemesebb is, amit a visszájára ne fordíthatna bárki, ha akarja.”

Először is szeretném tisztázni, miért a reformkor az, amely a mai társadalmat talán a leginkább foglalkoztatja, ezen belül miért Széchenyi, akit megkülönböztetett figyelem kísér. Úgy gondolom, hogy ebben a korban indult el az a folyamat, amit F. Braudel „mély időnek” vagy „hosszú időnek” nevezett el. Ez századokat ível át, és egységbe fog különböző korszakokat. Természetesen nem egy folyamatról van szó, hanem különböző, egymáshoz képest apró fáziseltolódásban lévőkről. Ez a felfogás, amelyet részletesen a Századok 1972/4–5. számában találhatunk meg „A történelem és a társadalomtudományok” című Braudel cikkben, lehetővé teszi olyan kapcsolódási pontok keresését, amelyek összekötésével talán mégis tanulhatunk az „Élet Tanítómesterétől”. Ez a gondolkodásmód magyar történészek egy része szerint nem fogadható el a történettudományban. Pedig ennek a tudománynak akkor van értelme, ha a múlt minél pontosabban feltárásával továbblépünk a jelenbe. Bár a történésznek nincs kompetenciája a jövőt illetően, arra jogosult, hogy megmondhassa: ezt az utat már próbáltuk, ez így nem fog menni, próbáljunk meg mást. Ha

ezt a tudásunkat nem használjuk fel, akkor a történetírás önmagába fordul, önmagáért való lesz, s ez súlyos hiba lenne.

Korunk nosztalgiája a reformkor iránt egyértelmű. Mi is hiszünk abban, hogy „jobb kor” jó. Hasonló lelki traumát pedig, mint amit Széchenyi és kortársai 1849-ben elszenvedtek, az utóbbi évtizedek során is át kellett élni. Ahogy Csorba is írja fülszövegében: „a megcsömörlött nemzedék éppen olyan 'karizmatikus' vezető után áhítozik, amilyenné az ő szobrárt formálták gondos kezek és tudatos szándékok”.

Lezárva ezt az eszmefuttatást – melynek során politizálni nem állt szándékomban –, azt is kijelenthetem, hogy a gyorsan és bizonytalanul változó idők mindenkiből sokféle, akár önellentmondásos reakciót válthatnak ki. Nem volt ez másként Széchenyinél sem. A pozitivista módszerekkel dolgozó történész érthetetlenül áll olyan ellentétek előtt, mint amilyen a Kossuthnak márciusban írt levele és a híres-hírhedt március 15-i naplóbejegyzés, vagy a miniszteri tárcsa elfogadása és az ehhez fűzött naplórész között feszül.

Napjainkban ezekre a skizofrenitásokra próbál magyarázatot adni egy új irányzat, amelyet leginkább pszichológizáló történetírásnak lehetne nevezni. Csorba László könyve is ide tartozik bizonyos tekintetben. A fentiekből már kitűnhetett: ez nem azt jelenti, hogy a munka kizárólag lélektani oldalról vizsgálja az események közti összefüggéseket, csak annyit, hogy nyitott kérdésekre a források segítségével próbál olyan megközelítést keresni, hogy a leginkább kielégítő választ adhassa. Jellemző a módszerre, hogy szeretné kideríteni a vizsgált személy lelki motivációit, állapotát. Baj csak akkor van, ha valaki kizárólag ebből von le következtetéseket.

A szerző kihasználta azt, hogy ilyen szempontú vizsgálatra alkalmas anyagot Széchenyi egyik kortársa sem hagyott ránk; az övé azonban kimeríthetetlenül bőségesnek látszik. Csorba a Naplót szívesen és gyakran használja, hogy felépíthesse rá a mű másik vezérfonalát, Széchenyi személyiségzavarral küszködő,

hangulati-érzelmi világában szélsőségesen ingadozó alakját, a kórképet is megálla-
pítva: thymopathia.

Már régóta foglalkozik orvos- és történettudományunk annak eldöntésével: Széchenyi beteg volt-e egyáltalán, vagy gyógykezelése csupán ürügy volt a menekülésre. Szerintem a középutas válaszok járnak legközelebb az igazsághoz: is-is. Ha áttekintjük Széchenyi furcsa megnyilvánulásait, azok erre a betegségre utalnak: például utolsó minisztertanácsi ülése, de később a röpiratokat író Széchenyi teljes szellemi frissességgel dolgozik.

Egy könyv természetesen akkor jó, ha kidolgoz egy koncepciót, és azt megvédi érvekkel, alátámasztja forrásokkal, illetve az ismert tényeket, forrásokat új szempont szerint csoportosítja, és így alkot újat. Jelen esetben ezt tette a szerző. Szerinte Széchenyin már huszonévesen is jelentkeztek betegségének tünetei, és egész életében foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata. Nem kényszeríti ránk elméletét, csak annyira befolyásol, amennyire egy „jó könyv” ezt gondolatmenetével – jó értelemben véve – amúgy is megteszi.

Ezért születtek kételyeim. Vajon körülbelül másfélszáz év távolából elegendő-e az orvosi leletek pontos kórkép felállításához? Vajon a Napló felhasználható-e ennek igazolására? Tudjuk, hogy Tasner Antal olvashatatlaná tett jónéhány részt. Így eleve nem beszélhetünk teljes forrásról, a legbelső titkok még lappanghatnak. El lehet-e dönteni egy húszas éveiben járó ember verseiről, hogy ezek a művek már a személyiségzavar versei? Összehasonlítható-e Caroline elvesztése felett érzett gyásza az apja halála felett érzettel? Pár mondat alapján mondhatjuk-e, hogy egyik mélyebb, mint a másik? Egyetlen, apjának küldött levelé-

ből érezhető-e a huszonhárom éves huszárkapitány melankóliája?

Nem ellentmondásos-e egy személyes sérelemből, (az 1832. június 27-én fogalmazott levélből) arra következtetni, hogy mindig is hajlamos volt fegyverét maga ellen fordítani; majd bizonyítani, hogy a tiszta elméjű röpiratírót belekényszerítették az öngyilkosságba?

A szerzőt igazolja az a feltevés, hogy Széchenyi még a Naplónak sem vallott igazat. Ez a már említett huszárkalandra, az 1825-ös felajánlásra vonatkozó ötvenes évekbeli megjegyzésre és más hasonlókra épül. Bizonyosnak látszik, hogy Széchenyi viselkedése többször enyhén zavart volt. Ez nem értékítélet, ezáltal ő nem kibebedik, mert ha a fenti merész feltevés igaz, csak azt igazolnánk, hogy bizonytalan időkben az ember öngazolásokat keres, vagy más kiutat, különben beleőrül a rá nehezedő óriási pszichikai teherbe. Talán ezért írhatta le Széchenyi azokat a szörnyű március elsejei sorokat 1848-ban a parlament szétkergetéséről, a hadsereg bevetésének lehetőségéről.

A kételyek ellenére még egyszer hangsúlyozom, hogy a módszer és az eredmények nem hagyhatók figyelmen kívül. Sokszor úgy jön rá a történész az igazságra, ha beleképzeleli magát az eseményekbe, és megkeresi az általa vizsgált személy cselekedeteinek mozgatórugóit. A könyvvel Csorba László elérte célját: emberközelségre hozta Széchenyi Istvánt. Kitűnően bizonyította a gróf EMBER-voltát, következtelenségeit, hiúságát; azt, hogy mégis képes volt felülemelkedni a kicsinységeken, és még a teljes kilátástalanságban, az ötvenes években is reményt adott az országnak; azt, hogy ő volt a „legnagyobb magyar”.

Szendi Péter